

TAJRIBA MAYDONIDA EKIB O‘STIRILGAN KOVRAK TURKUMI BA’ZI TURLARINING FENOLOGIK TAHLILI

M. A. Ne‘matova

O‘zbekiston Milliy unversiteti Jizzax filiali

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Jizzax tumani hududida ekib o‘stirilgan kovrak turkumiga mansub *F. kuhistanica*, *F. kokanica*, *F. helenae*, *F. samarkandica*, *F. diversivittata* o‘simliklarini urug‘idan turlicha chuqurlikda ekib ularning unish muddatlari, 2011-2014-yillar davomida rivojlanishi fenologik kuzatishlar asosida bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: *F. kuhistanica*, *F. kokanica*, *F. helenae*, *F. samarkandica*, *F. diversivittata*, urug‘pallabarg, monokarp, polikarp, epigeal, gipokotil, vegetatsiya, arxaik, ontogenez.

KIRISH

Respublikamiz o‘simlik resurslariga juda boy. Tabiatda shifobaxsh xususiyatga ega bo‘lgan, xalq xo‘jaligiga foyda keltiradigan, insonlarning ehtiyojini qondiradigan o‘simliklarni izlab topish, ularni o‘rganish va muxofaza qilish chora tadbirlarni ishlab chiqish, fan yutuqlarini amalda qo‘llash muhim ahamiyatga egadir. *Apiaceae* oilasiga mansub *Ferula* L. turkumi turlari shunday o‘simliklar guruhiga kirib, ular efir moyli, yem-xashak, asalchil, shifobaxsh, kraxmal beruvchi, aromatik, ozuqabop va texnika o‘simliklari hisoblanadi. Ularning yer yuzida 200 turi uchraydi. O‘rta Osiyoda 110 dan ortiq, O‘zbekistonda esa bu turkum vakillarining 50 ga yaqin turi, Jizzax viloyatida esa 28 ga yaqin turi uchraydi [3].

Kovrak turkumi turlarining xalq tabobatida keng qo‘llanilganligi tufayli ularning maydonlari tobora kamayib bormoqda. Hozirda *F. foetida*, *F. kuhistanica* o‘simliklarning ildizlaridan yelim (smola) olinib, har yili yuzlab tonna xomashyo tayyorlanib eksport qilinmoqda. Bu holat o‘simlik zahiralari kamayib ketishiga olib kelmoqda. Shuning uchun kovrak turlarini ekinga kiritish (introduktsiya qilish) dolzarb muammolardan biri bo‘lib hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Shu boisdan biz Turkiston tog‘ tizmasi va unga chegaradosh hududlardan yig‘ilgan ayrim *Ferula* L. turkum turlarining urug‘larini Jizzax tumanining tabiiy sharoitida ekib

o‘stirib, ularning latent davri va virginil davrining yuvenil bosqichlarida rivojlanishini o‘rganishni maqsad qilib oldik.

Ularning yetilgan urug‘lari quyidagi hududlardan yig‘ib olindi: *F. kuhistanica* – Turkiston tog‘ tizmasi, Baxmal qishlog‘i atrofidan (1.VIII.2010), *F. kokanica*, *F. samarkandica* turlari – Turkiston tog‘ tizmasi, Zomin suv havzasi, Zomin milliy tabiat bog‘i hududidan (10.VII.2010), *F. helenae* - Nurota tog‘i, Baliqli qoldiq tog‘idan (15.VII.2010), *F. diversivittata* – G‘obduntog‘ hududidan (1.VIII.2010) yig‘ildi [2]. Kuzatilgan *Ferula* L. turkumi turlari *F. kuhistanica*, *F. kokanica*, *F. helenae*, *F. samarkandica*, *F. diversivittata* –monokarp hisoblanib, hayotining oxirgi yili gullab urug‘laydi [2]. Ma‘lumki, kovrak turkumi vakillarining urug‘dan unib chiqishi uchun ma‘lum tinch davrni kechirishi kerak. Shuning uchun yig‘ilgan urug‘larni 1 oy muddat ichida muzlatgichda 0-4 C⁰ gradusli haroratda saqlab, unish foizi aniqlandi.(Rahmonqulov va b.,1981- 1999) Urug‘lar har qatorga 100 donadan 4 qatorga, qator oralig‘i 50 sm, ko‘chat orasi 25 sm qilib har xil chuqurlikda ekildi.2010 yilning 8 dekabr kuni Jizzax tumanining Hamid Olimjon nomli suvdan foydalanish uyushmasi hududida ekildi. O‘rganilayotgan hududning tuprog‘i bo‘z tuproq, o‘tgan yillari poliz ekinlari ekilgan.

NATIJALAR

Ekilgan urug‘lar 2011 yilning bahor oyida (10.03.2011 yildan 02.04.2011 gacha) o‘rtacha 83% unib chiqib, maysalar hosil qildi. *Ferula* L. turkumi turlari uchun epigeal unish (urug‘ po‘stini urug‘pallabarglar tuproq yuzasiga olib chiqish) xususiyatiga ega. Kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, unishda dastlab ildizcha hosil bo‘lib, u tezlikda tuproq qatlamiga kira boshlaydi, keyin gipokotil o‘sib, ikkita urug‘pallabarg hosil bo‘ladi. Urug‘pallabarglar 1 oy davomida o‘sib, o‘zining maksimal uzunligiga va kengligiga ega bo‘ladi. Urug‘pallabarglarning umri o‘rtacha 45- 48 kunni tashkil etadi. Kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, monokarpik turlardan *F. kuhistanica* urug‘pallabargi 1 oy davomida 5,0 sm ga, *F. samarkandica* 4,6 sm ga, *F. helenae* 3,5 sm ga, *F. diversivittata* 3,0 sm ga va *F. kokanica* 2,0 sm ga o‘sgan. *F. kuhistanica* vegetatsiyasi boshlanishi 22 fevraldan 5 martgacha davom etadi.. Urug‘pallabarglarining o‘sishi esa 20 aprelgacha davom etadi va uning uzunligi 5,2 sm ni, eni 0,4 sm ni tashkil etadi [1].

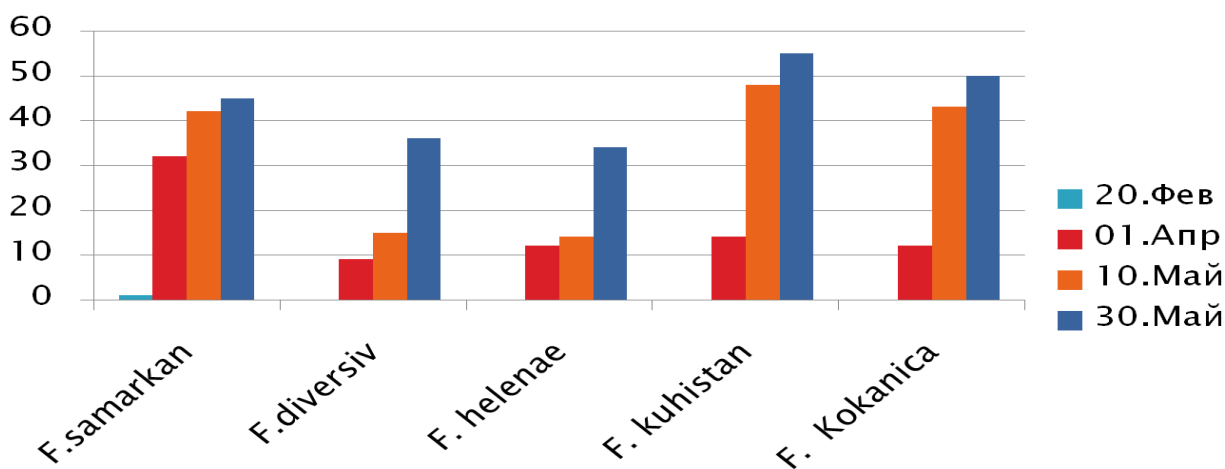
Quyida *Ferula* L. turkumi turlari urug‘pallabarglarining morfologik o‘lchamlari keltirilgan (1-jadval).

1-jadval

Ferula L. turkumi turlari urug‘pallabarglarining morfologik o‘lchami

Turlar	Urug‘palla-barg		Urug‘pal la barg uzunligi-ning eniga nisbati	Urug‘pall abargi ning umri, kun	Ildizi-ning uzunligi, mm	Urug‘pal labarg uzunligini ng ildiz uzunligi ga nisbati
	Bo‘yi, mm	eni, mm				
<i>F. diversivittata</i>	33	5,0	6:1	47	80	1:2,4
<i>F. kuhistanica</i>	58	4,5	13:1	48	70	1:1,2
<i>F. kokanica</i>	31	4,8	6:1	45	76	1:2,4
<i>F. samarkandica</i>	60	4,8	13:1	46	72	1:1,2
<i>F. helenae</i>	54	4,2	13:1	45	65	1:1,2

O‘rganilgan turlarning birinchi chinbarglari urug‘ unib chiqqandan 25-30 kun keyin, 25-30 mart oylarida paydo bo‘lib, ularning vegetatsiyasi may oyining o‘rtalarigacha davom etib, ularning vegetatsiya davri o‘rtacha 45 kunni tashkil etadi. [1].

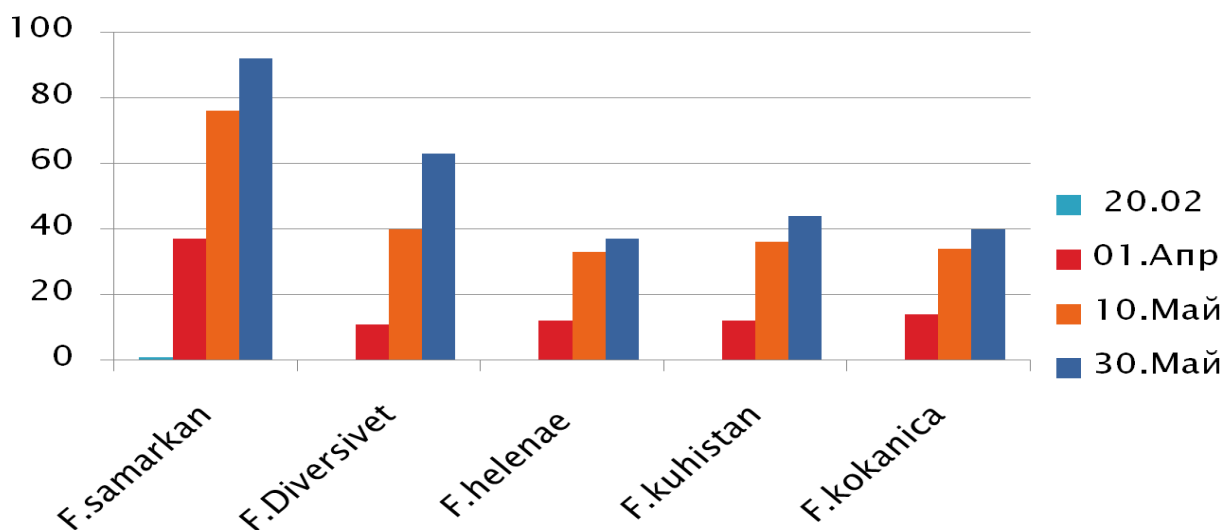
1-Rasm. Ferula L turlarining o‘rtacha bo‘yiga o‘sinh dinamikasi (2014 - yil)

Birinchi yilda *Ferula L.* turkumi turlarida ikkita, ba‘zan uchtdan chinbarglar hosil bo‘ladi. Birinchi chinbarglar maysa unib chiqqandan 40-45 kun

Ma‘lumki, birinchi chinbarg o‘simlikni umumiy tipini belgilaydi, ya‘ni har bir tur uchun o‘ziga xosdir. O‘rganilgan turlarning birinchi chinbarglari uzunchoq-ovalsimon, deyarli butun (*F. kokanica*, *F. kuhistanica*) qisqa bandli, biroz tukli, ba‘zilarining (*F. helenae*, *F. samarkandica*) birinchi chinbarglari qirqilgan bo‘ladi davomida, ikkinchi chinbarglar 50-55 kun davomida shakllanadi va o‘simlikning vegetatsiyasi 70-75 kun

davom etadi. Uchinchi barglar asosan ikkinchi yilda hosil bo‘ladi.

2 – rasm. *Ferula L.* turkumi turlarining o‘rtacha eniga o‘sinh dinamikasi (2014-yil)

Demak, 2014 - yilda o‘simliklarning vegetatsiyasi 20 – fevraldan boshlanib, dastlab *F. samarkandica* o‘simligi unib chiqqan. O‘rganilgan turlardan *F. kuhistanica* o‘simligining o‘rtacha bo‘yi 10 – may kuni 48 smni, 30 – may kuni 55 smni tashkil etdi.

Ferula L. turkumi turlaridan *F. samarkandica* o‘simligining o‘rtacha eniga o‘sishi eng yuqori ko‘rsatgichga ega bo‘lib, 2014- yil 10 – may kuni 76 smni, 30 – may kuni 92 tashkil etdi [1].

XULOSA

Tadqiqot natijasida tajriba maydonchalarida ekilgan o‘simliklar bilan tabiiy xolda o‘sayotgan o‘simliklar rivojlanishi solishtirilganda, tajriba maydonchalarida o‘sayotgan o‘simliklarning ontogenezi tezlashishi aniqlandi. Ularning biomorfologik ko‘rsatgichlari ham yuqori bo‘ladi. M: *F. Samarkandica* tabiiy xolda (vegetatsiyasining 3-yili) eng yirik barglari 40 sm bo‘lsa, tajriba maydonida ekilgan o‘simlikning barglari 70-80 sm bo‘ladi.

Demak bu o‘simliklarni Jizzax viloyati sharoitida ekib o‘stirish imkoniyatlari mavjud. Bu orqali shifobaxsh va noyob xususiyatga ega bo‘lgan *Ferula L.* turkumi vakillarining yo‘qolib ketishini oldi olinadi. Shu bilan birga ushbu o‘simliklardan olinayotgan xomashyoning tannarxi arzonlashadi. Natijada o‘simliklardan olinayotgan dorivor preparatlarni Respublikamiz hududida ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish mumkin.

REFERENCES

1. Ne'matova M.A. «Kovrak (*Ferula L*) turkumi ba'zi turlarining introduktsiyasi» JDPI-2015 Magistrlik dissertatsiyasi. 130 bet
2. Rahmonqulov U.G. S. Dadayeva, H.U.Usmonjonova, F. Rabbimova “Shifobaxsh o'simliklar” A.Qodiriy nomidagi JDPI. Jizzax- 2013
3. Раҳмонқулов У. Онтогенез видов рода *Ferula L.* (Apiaceae).// Эмбриология цветковых растений. Терминологии концепции. Системы репродукции. Т.3, Мир и семья.- Санкт-Петербург, 2000. Т.3. - С.446-450.

